

УДК 37.016+811.161.2
У74

Автори:

Марецька Л. П., кандидат педагогічних наук,
завідувач науково-методичної лабораторії української мови і літератури
Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія
неперервної освіти» Херсонської обласної ради;
Голобородько К. Ю., доктор філологічних наук, професор,
декан українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного
педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;
Данилова О. П., заслужений учитель України, учитель української мови
і літератури загальноосвітньої школи I–III ступенів імені Олександра
Довженка Новокаховської міської ради Херсонської області;
Чух Г. П., викладач кафедри методики й теорії викладання навчальних
дисциплін КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти».

Рецензенти:

Лисиченко Л. А., доктор філологічних наук, професор, м. Харків;
Чупринін О. О., учитель-методист, учитель української мови та літератури
вищої категорії ЗОШ I–III ступенів № 167, м. Харків

Українська мова. 10 клас. I семестр. Нова програма /
У74 *Л. П. Марецька, К. Ю. Голобородько, О. П. Данилова,*
Г. П. Чух / за ред. Є. П. Голобородько. — Х. : Вид. група
«Основа», 2018. — 87, [1] с. — (Серія «Мій конспект»).

ISBN 978-617-00-3436-6.

У посібнику репрезентовано всі уроки української мови для I семестру 10 класу за новою програмою 11-річної школи, які розроблено із урахуванням змін, здійснених Міністерством освіти і науки України. Розподіл навчального часу та зміст розроблених уроків носить орієнтовний характер. Згідно з положеннями пояснювальної записки оновленої програми в разі потреби вчитель має право самостійно змінювати обсяг годин у межах розділу, а також змінювати послідовність вивчення розділів.

Для вчителів української мови й літератури загальноосвітніх шкіл, керівників методичних об'єднань, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 37.016+811.161.2

ISBN 978-617-00-3436-6

© Марецька Л. П., Голобородько К. Ю.,
Данилова О. П., Чух Г. П., 2018
© Голобородько Є. П., за заг. ред., 2018
© Корягін В. О., макет обкладинки, 2018
© ТОВ «Видавнича група «Основа»», 2018

Зміст

<i>Урок № 1</i>	Вступ. Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела: словники, довідкова література (зокрема на електронних носіях)	5
<i>Уроки № 2–3</i>	Інформативна й нормативна функції словників. Основні типи. Довідкові медіаресурси	7
<i>Урок № 4</i>	Поняття норми в сучасній українській літературній мові. Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм	10
<i>Урок № 5</i>	Лексична норма. Лексична помилка. Лексичне значення слова ...	12
<i>Урок № 6</i>	Слово і контекст; залежність значень слова від контексту	14
<i>Урок № 7</i>	Слововживання: вибір слова, лексична сполучуваність	16
<i>Урок № 8</i>	Слова власне українські й запозичені. Виправдані й небажані запозичення	19
<i>Урок № 9</i>	Лексичні й фразеологічні синоніми, антоніми. Синонімічне багатство української мови	21
<i>Урок № 10</i>	Пароніми. Запобігання помилок у вживанні паронімів	23
<i>Урок № 11</i>	Найпоширеніші випадки порушення лексичної норми. Кальки з інших мов, недоречне вживання українських слів у невластивому їм значенні	25
<i>Урок № 12</i>	Основні групи фразеологізмів, багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів. Уживання слів у фразеологізмах відповідно до їхнього стилістичного забарвлення	27
<i>Урок № 13</i>	Утвердження лексичної норми в словниках української мови (повторення й узагальнення)	29
<i>Урок № 14</i>	Контрольна робота (тестування)	31
<i>Урок № 15</i>	Риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна. Роль риторики в сучасному світі	34
<i>Урок № 16</i>	Мовленнєва ситуація. Елементи мовленнєвої ситуації. Умови успішного спілкування	37
<i>Урок № 17</i>	Особистість мовця. Риси гарного співрозмовника. Вимоги до мовлення оратора. Комунікативний стан мовця	40
<i>Урок № 18</i>	Аудиторія (слухач, слухачі). Види слухання. Цілі слухання. Моделювання аудиторії. Контакт з аудиторією. Прийоми налагодження контакту	43
<i>Урок № 19</i>	Текст як одиниця спілкування. Етапи підготовки виступу	46
<i>Урок № 20</i>	Написання тексту публічного виступу	49
<i>Урок № 21</i>	Види читання й записування тексту. Естетика тексту	52
<i>Урок № 22</i>	Ефективність мовлення. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Комунікативний намір. Мовленнєвий вчинок. Мовленнєва подія	56
<i>Урок № 23</i>	Тематична контрольна робота. Тести з теми «Практична риторика»	59

Урок № 24	Орфоепічна норма. Орфоепічна помилка. Орфоепічний словник. Поняття милозвучності. Чергування <i>у/в, і/ї</i> як засіб милозвучності	62
Урок № 25	Основні правила вимови голосних звуків. Основні правила вимови приголосних звуків	66
Урок № 26	Наголос. Основні правила наголошування слів. Нормативний наголос. Варіанти наголошування слів в українській мові	69
Урок № 27	Словорозрізнявальний наголос. Форморозрізнявальний наголос. Діалектний наголос	72
Урок № 28	Складні випадки наголошування слів	75
Урок № 29	Усне переказування текстів різних стилів з творчим завданням	79
Урок № 30	Усне переказування текстів різних стилів з творчим завданням	81
Урок № 31	Тематична контрольна № 3. Контрольний тест	83
Урок № 32	Аналіз контрольної роботи	86

Урок № 1. **ВСТУП. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СУЧАСНІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ
ДЖЕРЕЛА: СЛОВНИКИ, ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА
(ЗОКРЕМА НА ЕЛЕКТРОННИХ НОСІЯХ)**

Дата _____

Клас _____

Мета: формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

- **знаннєва складова:** розуміє суть понять «лексикографія», «словник», «довідник», «довідкова література»;
- **діяльнісна складова:** володіє ефективними прийомами пошуку необхідної інформації в різних лексикографічних джерелах, зіставляє й аналізує її; користується за потреби, лексикологічними джерелами, виділяє необхідну інформацію з лексичних словників різного типу і довідників, зокрема мультимедійних;
- **ціннісна складова:** усвідомлює важливість потреби пошуку додаткової інформації для розв'язання навчальних завдань і самостійної пізнавальної діяльності.

Перебіг уроку

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

► Прокоментуйте вислови. Наведіть приклади з історії чи власного життєвого досвіду до кожного з них

1. Мова — засіб мислення. 2. Мова — засіб спілкування. 3. Мова — засіб оволодіння досвідом людства.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ, ЗАВДАНЬ УРОКУ

III. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Привіт, проблемо!

► Прочитайте статтю 10 Конституції України. Проведіть спостереження у вашому місті чи селі: з'ясуйте, у якій сфері (освіти, діяльності державних та адміністративних органів, у сфері виробництва, науки й техніки, культури й мистецтва, ЗМІ й под.) дотримано виконання положень Основного Закону, а в якій — ні. Які заходи щодо його виконання ви пропонуєте?

Стаття 10. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (*Конституція України*).

Мозковий штурм

► Підготуйте усне повідомлення про словники української мови. Наведіть приклади словників, які ви вже знаєте, розкажіть про їхнє призначення.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Лабораторія юного мовознавця

- Ознайомтеся з одним із тлумачних словників. Підготуйте лінгвістичну довідку про особливості його будови, призначення та сферу використання.
- За зразком статті тлумачного словника поясніть значення слів *бавитися, достеменно, квапитися, клаптик, легіт*.
- Ознайомтеся з одним із орфографічних словників. Підготуйте лінгвістичну довідку про особливості його будови, призначення та сферу використання. Складіть словникову статтю до слів *зірвиголова, осоння, зрештою, достеменно*.

Лінгвістичний практикум

Електронний словник — комп'ютерна база даних, що містить в особливий спосіб закодовані словникові статті, що дають змогу здійснювати швидкий пошук потрібних слів, часто з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку словосполучень (прикладів вживання), а також з можливістю зміни напрямку перекладу (наприклад, українсько-російський або російсько-український).

- ▶ Знайдіть у Вікіпедії перелік словників української мови всіх видів. Оберіть тип словника, ознайомтеся зі структурою електронних словників за покликанням на сторінці Вікіпедії. Чи легко ними користуватися? Які труднощі у вас виникли?

Мистецтво переконувати

- ▶ Подискутуйте з однокласниками, висловивши свої міркування на тему: «Словники ХХІ століття: друковані чи електронні видання?»

V. ПІДСУМОК УРОКУ

- Сьогодні на уроці я дізнався (лася), що...
- Здобуті знання мені знадобляться, щоб...

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Додаток

Тексти для диктантів

ЗАЛИШАЄТЬСЯ УКРАЇНЦЕМ

За океаном, в Едмонтоні у Канаді живе поет Яр Славутич. На далекому континенті наш земляк і сьогодні невтомний і послідовний навчитель, глашатай усього прекрасного, що є в Україні: мови, звичаїв, культури і побуту. Григорій Жученко (справжнє прізвище) родом із Херсонщини. А канадцем став через недолю. Давно те було. У Запоріжжі закінчив середню школу і педінститут. Учителював. У 1933-му від голоду померли дід, баба, маленька сестричка. Під час війни фашисти спалили село Слобідку на Чернігівщині, — так помстилися підпільникам, де Яр Славутич командував одним із підрозділів «Чернігівської Січі». У полум'ї лихоліття загинули його дружина і донька, яка народилася вранці, а згоріла разом із матір'ю після обіду.

Сьогодні його знає вся Україна і світ. Північний холодний Едмонтон став для нього теплою домівкою, землею, де розквітнув його талант письменника, ученого, педагога, видавця, редактора, громадського і культурного діяча. Його твори й ім'я ввійшли в антології, енциклопедії, словники, довідники. Десятки поезій стали піснями, які співають і в Україні, і в Канаді. Твори нашого земляка перекладено 11 мовами світу (За Н. Руденко; 166 сл.).

Ця сосна, гніздо й мешканці його — продовження меморіалу. І сосна, і черідка дубів, що тягнеться від сосни до річки. Дуби на піщаному згір'ї ростуть буйно, докопалися корінці до соків заплави і щедро вигнали листя, що прикрило жовті горбки і сіру бетонну рівнину масивних меморіальних дощок, на яких викарбувано шістсот сімдесят шість прізвищ жертв фашистської розправи. Стоїть віддалік сосни і обеліска вилитий з червоного бетону хлопчик-підліток, один із брацаловицької дітвори, якої перед війною щедро понаносили в селянські хати лелеки. Велике було село — понад двісті дворів, і в кожній хаті діти, багато дітей.

Молодий скульптор увіковічнив трагічну долю хлопчика, який у грудні 1943 року, коли тут карателі розправлялися з мирними жителями, вихопився із сарая, де горіли люди, і побіг узгір'ям. Та там і лишився, там його наздогнала куля (За А. Адамовичем; 152 сл.).

Уроки № 2–3. ІНФОРМАТИВНА Й НОРМАТИВНА ФУНКЦІЇ СЛОВНИКІВ. ОСНОВНІ ТИПИ. ДОВІДКОВІ МЕДІАРЕСУРСИ

Дата _____

Клас _____

Мета: формування мовленнєвої культури, раціональної мовленнєвої поведінки; розвиток логічного і критичного мислення, творчої уяви; формування мовного смаку, мовного чуття і мовної стійкості, сприяння усвідомленню краси й естетики української мови.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

- **знання складова:** розуміє суть понять «словник», «довідник», «довідкова література»; називає основні типи словників;
- **діяльнісна складова:** володіє ефективними прийомами пошуку необхідної інформації в різних лексикографічних джерелах, зіставляє й аналізує її; користується за потреби, лексикологічними джерелами, виділяє необхідну інформацію з лексичних словників різного типу (тлумачного, словника синонімів, антонімів, іншомовних слів, фразеологічного та ін.) і довідників, зокрема мультимедійних;
- **ціннісна складова:** усвідомлює важливість потреби пошуку додаткової інформації для розв'язання навчальних завдань і самостійної пізнавальної діяльності; зберігає необхідні лексикографічні видання, цінну інформацію на персональному комп'ютері, у домашній бібліотеці.

Перебіг уроку

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

- ▶ Як ви розумієте вислів *екологія слова*?
- ▶ Поспостерігайте за мовленням своїх однокласників. Запишіть приклади, що не відповідають нормам сучасної української літературної мови. Доберіть правильні відповідники. За потреби скористайтесь словниками чи довідниками.

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ, ЗАВДАНЬ УРОКУ

III. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Привіт, проблемо!

- ▶ Розгляньте різні варіанти тлумачення значення слова різними способами. З'ясуйте, який варіант є доцільнішим під час пояснення слів і виразів *водоспад, долина, зелений розмай, маківка гори, полонина, праліс*.

1. Демонстрація предмета чи малюнка.
2. Добір синонімів, антонімів.
3. Використання контексту.
4. Коротке описове пояснення.
5. Використання словника.

IV. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Лексикографічний практикум

- ▶ Прочитайте анотації до сучасних видань словників і довідкової літератури (за матеріалами сайту bukva.ua). Якими з них ви користуєтесь для вдосконалення свого мовлення? З якими хотіли б ознайомитися? Чим ці видання відрізняються від академічних?

1. Яковлева А., Афонська Т. Сучасний тлумачний словник української мови. 55 000 слів.

Пропонований тлумачний словник містить 55 000 реєстрових слів і словосполучень найуживанішої лексики розмовної мови, книжної сфери, термінологічної лексики. До багатьох термінів або іншомовних слів подано українські

відповідники. У словник уведено також значну кількість слів іншомовного походження, що зумовлюється загальною комп'ютеризацією й насиченістю ефіру й періодичних видань інтернаціональною лексикою і термінологією, яку можна почути у щоденному спілкуванні, прочитати в газетах або журналах, побачити на рекламних щитах і вивісках крамниць. Основний принцип і оригінальність словника — це тлумачення основного слова синонімами, які з'ясовують найтонші його значення, та фразеологізми. До багатьох слів подано граматичні форми, що значно розширює сферу охоплення лексики української мови.

2. Береза Т. Словник вишуканої української мови.

Словник вишуканої української мови — данина великій мовній спадщині, яку у різні часи з нами щедро розділяли майстри художнього пера. Автор опрацював кращі твори української та світової літератури, вибрані уривки з яких слугують докладними ілюстраціями до цього видання. Від Пантелеймона Куліша до Мирослава Дочинця, від Данієля Дефо до Джеймса Паттерсона, — таким є безмежжя авторського лету упродовж XVIII — XXI століть. Понад 1500 словникових одиниць дозволяють користувачам поглибити знання рідної мови, збагатити активний словниковий запас, розмовляти і писати українською мовою якнайвишуканіше.

3. Береза Т. Слова, що нас збагачують.

«Слова, що нас збагачують» — словник вишуканої української мови, покликаний відновити призабуті, а почасти несправедливо «викоренені» з народної свідомості, слова у нашій мові. Автор звертається до творчості майстрів художнього пера та літературного перекладу, щоб читач наснажився різнобарв'ям словотвору рідної мови, її синонімічною розлогістю та величчю. Подані словникові одиниці, безумовно, збагатять словниковий запас кожного користувача та заохотять говорити рідною мовою якнайвишуканіше. Словник є продовження праці «Гарна мова — одним словом», виданої в рамках спільного лексикографічного проекту «Авторської кухні словників» та видавництва «Апріорі».

4. Різників О. Одноримки. Словник омонімів та схожословів.

Ця книжка — словник омонімів та омонімічних форм — схожих слів, слів-близнят, слів «обоє рябое» за вимовою та написанням, але відмінних за значенням. Проілюстровано схожослови одноримками — віршиками-мініатюрами з омонімічними римами. Лексичні омоніми, здебільшого, взяті з 11-томного Словника української мови, складають чи не менше половини поданих тут схожословів. Решта — слова, які стають схожими, омонімічними, при словозмінах, власне омофонами, омоформами. Охоплено максимум схожих слів, уживаних в українській мові. Амплітуда змісту одноримок обмежена омонімічною римою, але досить широка — серйозне, поважне, жартівливе, смішне, каламбури, гра слів, а то й просто ілюстрація схожословів. Адресується школярам, студентам, широкому колу читачів, передусім шанувальникам рідної мови.

5. Береза Т. Мовою бестселерів. Сучасний словник живої мови.

Сучасний словник живої мови «Мовою бестселерів» розкриває фразеологічне багатство рідної мови. Автор опрацював близько 3000 усталених та оказійних висловів української та світової літератури. Словник занурить вас у безмежний океан фразеологізмів. 600 творів від найкращих майстрів художнього пера роблять це ювілейне авторське видання правдивим сучасним бестселером!

6. Береза Т. Мова — не калька (Говорімо гарною українською).

Сучасний словник гарної української мови «Мова — не калька» розкриває велич і красу рідної мови, звільняє її від суржику й чужомовних запозик.

Словник містить самобутні українські слова та вислови, поставлені на проти- вагу звичному (буденному) словниковому запасу сучасних українців. У слов- нику опрацьовано понад 20 000 найбільш проблемних слів та висловів украї- нських потрібних для збагачення мовної культури кожного українця. Призначений для найширшого кола шанувальників української мови: викладачів, студен- тів, учнів і вчителів, урядовців, ділових людей, учених, письменників, пере- кладачів, журналістів, працівників редакцій і видавництв тощо, одне слово, для всіх, кому небайдужа доля рідної мови, культури й словесності.

Лабораторія юного мовознавця

- ▶ Прочитайте слова й запишіть ті, значення яких вам незрозуміле. Для їх пояс- нення зверніться до тлумачного словника або до одного з довідкових видань. Якщо у вас немає друкованого видання, скористайтеся електронним варіан- том (режим доступу sum.in.ua).

Галасвіта, горілиць, видолинок, достеменно, дошкуляти, забарився, завви- грашки, зоряниця, каблучка, навзнак, непереливки, осоння, свавілля, серпа- нок.

- ▶ Укладання словників-мінімумів «Складні випадки наголошування», «Незна- йомі слова».

Робота з текстом.

- ▶ Прочитайте текст. Зробіть висновок про важливість умінь систематизувати, зіставляти, аналізувати, узагальнювати й використовувати інформацію, яка міститься в лексикографічних джерелах, довідниках, ресурсах мережі Інтер- нет.

ШУКАЙ І ЗНАХОДЬ

Яка найвища будівля у світі? Чого найбільше бояться комарі? Як швид- ко запам'ятовувати іноземні слова? Ще двадцять років тому вам довелося б витратити не одну годину на пошук відповідей на ці запитання. Та з появою ін- тернет-пошуковиків їх можна знайти за лічені секунди. Інтернет зробив справ- жню революцію в пошуку інформації. У світі зареєстровано понад мільярд сайтів (станом на серпень 2016 року). Фантастичне зростання кількості інфор- мації — це водночас погана й хороша новина. Погана — бо неякісної інформа- ції більше, й це ускладнює пошук якісної. Хороша — бо існують пошукови- ки, які за двадцять років навчилися ефективно фільтрувати необхідну інфор- мацію.

Після натискання кнопки «Пошук» тисячі комп'ютерів за менш ніж се- кунду видають результати. 1998 року на один пошук витрачалося до 10 се- кунд.

На результати пошуку впливає не лише збіг ключових слів, а й рейтинг сайту. Цей рейтинг визначається популярністю, згадуваністю, тривалістю пе- ребування, глибиною сайту тощо. Логіка така: якщо сайт цікавий багатьом ко- ристувачам — має сподобатися й вам. Особливу вагу має заголовок на сторінці. Що точніше він збігається із запитом, то більше шансів побачити його першим у результатах (За матеріалами сайту <http://mediadriver.online>).

Мистецтво переконувати

- ▶ Прокоментуйте висловлювання «Подвиг лексикографа йде слідом за подви- гами Геракла».

V. ПІДСУМОК УРОКУ

- Сьогодні на уроці я дізнався (лася), що...
- Здобуті знання мені знадобляться, щоб...

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дата _____

Клас _____

Урок № 4. ПОНЯТТЯ НОРМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ. НОРМАТИВНЕ Й НЕНОРМАТИВНЕ МОВЛЕННЯ. ТИПИ НОРМ

Мета: виховання стійкої мотивації й свідомого прагнення до вивчення української мови; формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатого мовної особистості.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

- **знаннева складова:** розуміє суть понять «лексична норма», «лексичне значення слів», «лексична сполучуваність слів», «слово і контекст», «лексична помилка»;
- **діяльнісна складова:** організовує свою діяльність (мотивує, ставить цілі, планує, прогнозує, контролює, здійснює рефлексію, коригує); організовує й планує навчальне співробітництво з учителем та однокласниками; працює в парі й набуває досвіду такої роботи; дотримується лексичної норми в усних і писемних висловленнях; уживає слова відповідно до їхніх лексичних значень;
- **ціннісна складова:** виявляє в текстах та обґрунтовує особистісні й загальнолюдські цінності; висловлює власне розуміння цінностей.

Перебіг уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ

III. МОТИВАЦІЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ, ЗАВДАНЬ УРОКУ

IV. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Лабораторія юного дослідника

Чистота мовлення — цілковита його відповідність нормам літературної мови.

Чистим вважають правильне мовлення, у якому не порушено орфоепічні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, правописні та інші норми.

Для чистого мовлення характерні такі ознаки:

- ◆ чітка, виразна, правильна, безакцентна вимова (дикція);
 - ◆ правильне наголошування слів;
 - ◆ відповідність інтонації змісту мовленого;
 - ◆ уживання слів згідно з мовними нормами та ін.
- ▶ Проаналізуйте словосполучення, які є результатом комп'ютерного перекладу. Які норми літературної мови порушено? Запишіть відредагований варіант.

Вести себе, виключити телевізор, чудово виглядаєш, відкривати очі, відкривати ключем двері, відкривати рота, відкривати вікно.

Робота з підручником

- ▶ Прочитайте в підручнику лінгвістичну довідку. Розкажіть про поняття норми в сучасній українській літературній мові, нормативне й ненормативне мовлення, типи норм.

Лінгвістична майстерня

- ▶ Поясніть значення слів. Кожне слово введіть у речення. Про дотримання яких норм мовлення йдеться?

Дружний — дружній, репетирувати — репетувати, пошкодити — зашкодити, пам'ятка — пам'ятник, діючий — дієвий, вірний — правильний, виключно — винятково, дбати — турбуватися.

Робота в парах

- ▶ Знайдіть помилки в побудові словосполучень. Які норми літературної мови порушено?

1. Ні під яким виглядом. 2. Нанести шкоду. 3. Оголошується наступний порядок денний. 4. Ділове переписування поштою. 5. Переводити англійською з української. 6. Переводити гроші. 7. Цистерна с паливом.

- ▶ Перевірте правильність наголошення слів за словником. Які норми літературного мовлення порушено?

Бовтати, верба, випадок, граблі, дочка, ідемо, косий, легкий, новий, олень, отаман, приятель, одинадцять, спина, чарівний, віднести, щелепа.

Мистецтво переконувати

- ▶ Прочитайте текст. Підготуйтеся до виступу під час дискусії «Які слова руйнують наше життя?». Назвіть слова, які допомагають людині стати успішною.

ЯКІ СЛОВА РУЙНУЮТЬ НАШЕ ЖИТТЯ?

Надзвичайно важливо слідкувати за словами, які ми говоримо, адже вони можуть накликати неприємності.

Психологи назвали популярні фрази, які часто використовують люди, навіть не замислюючись над тим, який руйнівний вплив вони мають.

Я не можу! Цю фразу регулярно використовують тоді, коли необхідно когось у чомусь відмовити. Ці слова підсвідомо свідчать про те, що ви безсилі, немічні та не маєте певних сил або вмінь. Якщо людина щось може, але їй це не зручно, потрібно про це так і сказати.

Я в шоці! З цієї фразою все значно складніше, адже шок — це складний патологічний процес, що тягне за собою важке порушення життєво важливих функцій організму. Шок свідчить про жахливий стан організму, тому й використовувати цю фразу для того, щоб емоційно наситити свою розповідь не потрібно.

Я більше ніколи... Такі категоричні висловлювання блокують рух людини вперед. Коли в емоційному пориві ми обіцяємо більше не робити чогось, ми часто не усвідомлюємо глибини цієї фрази. Часто виходить, що це просто пусті слова, адже все рівно наступаємо на ті самі граблі та робимо одні й ті ж помилки.

Я страшенно щасливий. Ці фрази несуть негативний посил. Жах несумісний із відчуттям щастя. Цей вислів може лише привернути нещастя в життя. Краще викреслити цю фразу зі свого словникового запасу.

У мене немає грошей. Замість того, щоб говорити про відсутність грошей, говоріть собі, що не можете в даний момент собі дозволити ту чи іншу покупку. Це дозволить не запрограмувати свій мозок на бідність.

Я жертва обставин. Ця фраза програмує нашу підсвідомість на поразку. Не потрібно називати себе жертвою, навіть якщо не дуже пощастило. Замініть її на щось позитивніше, адже вона може показати вас як безвідповідальну людину в очах друзів та знайомих.

Я дуже хворий. Одна з найбільш поширених фраз, яку використовують люди. Лікарі наголошують на тому, що під час хвороби потрібно оточувати себе позитивними емоціями, а от думки про захворювання ніяк не посприяють одужанню (З Інтернету).

V. ПІДСУМОК УРОКУ

- ▶ Оцінити самостійно свою роботу на уроці.

Я вмію	Треба доопрацювати

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дата _____

Клас _____

Урок № 5. ЛЕКСИЧНА НОРМА. ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Мета: ознайомлення з мовною системою й формування на цій основі базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних умінь і навичок; здатності учня до аналізу й оцінки мовних явищ і фактів.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

- **знаннєва складова:** розуміє суть поняття «порушення лексичної норми», пояснює найпоширеніші випадки порушення лексичної норми;
- **діяльнісна складова:** дотримується лексичної норми в усних і писемних висловленнях; уживає слова відповідно до їхніх лексичних значень, дотримується лексичної сполучуваності слів; виявляє й усуває порушення лексичних норм, норм слововживання;
- **ціннісна складова:** виявляє в текстах та обґрунтовує особистісні й загальнолюдські цінності; висловлює власне розуміння цінностей.

Перебіг уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАТЬ

Бліцопитування

- ▶ Як правильно?
- Грати чи відіграти роль у політиці?
- Схід Близній чи Близький?
- Будова чи будівля школи?
- Педагогіка авторитарна чи авторитетна?
- Рахунок банковий чи банківський?
- День відкритих чи відчинених дверей?
- Об'єднання громадське чи громадянське?
- Поліцейська ділянка чи дільниця?
- Дипломати домовилися чи домоворилися про спільні дії?
- Події освітлюють чи висвітлюють?
- Освіту отримують чи здобувають?
- Вчинок гуманний чи гуманістичний?
- Звістка вразила чи уразила?
- Дівча лагідної вдачі чи удачі?
- Дерево гранатне чи гранатове?
- Небезпека погрожує чи загрожує?
- Телевізор виключають чи вимикають?

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ, ЗАВДАНЬ УРОКУ

Привіт, проблемо!

- ▶ Витлумачте лексичне значення поданих пар слів, складіть із ними речення.
Допустимий — допустовий, економіка — економія, показник — покажчик, обшукувати — ошукувати.

IV. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Лабораторія юного дослідника

- ▶ Поясніть значення слів у кожній парі, складіть і запишіть із ними речення.
 1. Протягом — на протязі.
 2. Виключний — винятковий.

3. Занапастити — втратити.

4. Переводити-перекладати.

Робота з підручником

- ▶ Прочитайте в підручнику лінгвістичну довідку. Розкажіть про поняття *лексична норма, лексична помилка, лексичне значення слова*.

Робота з текстом

- ▶ Прочитайте текст. Зробіть висновок про те, чи є жаргонізми порушенням лексичних норм?

У романі Іллі Ільфа та Євгена Петрова «Дванадцять стільців» колоритна постать Людоїдки Елочки не загубилася серед інших персонажів в першу чергу через уміння висловлювати всі свої думки тридцятьма словами чи висловами, більшість з яких є жаргонними.

На сьогодні ще не вирішена проблема чіткого розрізнення понять «жаргон», «сленг» і «арго». У короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів за редакцією Світлани Єрмоленко ці терміни розшифровуються так:

«Жаргон — соціальний діалект, яким користуються мовці, об'єднані спільними інтересами, захопленнями, професією, віком, ситуацією. Відрізняється від літературної мови специфічною лексикою й вимовою, існує не окремо, а на основі певної мови: жаргон військовий, жаргон спортивний, жаргон молодіжний, жаргон канцелярський.

Сленг — варіант професійної мови, слова та вирази, що використовуються у спілкуванні людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків.

Арго — мова вузької соціальної чи професійної групи, створена з метою мовного відокремлення, відзначається наявністю слів, незрозумілих для сторонніх: арго злодіїв, арго жебраків, арго школярів».

Як бачимо, терміни «жаргон», «сленг», «арго» є словами-синонімами, але з різними відтінками у значеннях.

Жаргонізми вживаються в літературі, як художній засіб мовної характеристики героїв твору. Їх використовували Іван Франко («Хлопська комісія»), Іван Микитенко («Вуркагани»), Іван Багряний («Сад Гетсиманський») та ін. Арго лірників у своїх творах відтворив Гнат Хоткевич.

Отже, підбиваючи підсумки, можемо сказати, що жаргон, сленг, арго стоять поза літературною мовою, тому їх вживання в повсякденному спілкуванні небажане. Проблема вивчення цієї лексики залишається відкритою, тому що багато питань не вирішені (розрізнення, утворення жаргонів, сленгу, арго; їх перехід до загальноживаної грубої просторічної лексики; функціонування у студентському і шкільному середовищі, шляхи викорінення тощо) (*З Інтернету*).

Мовний інтенсив

- ▶ Прочитайте слова й запишіть ті, значення яких вам незрозуміле. Для пояснення їхнього лексичного значення зверніться до тлумачного словника. Якщо у вас немає друкованого видання, скористайтеся електронним варіантом (режим доступу sum.in.ua).

Бруківка, велелюддя, височіти, довкілля, затінок, зачайтисся, картати, картатий, небокрай, реготун.

V. ПІДСУМОК УРОКУ

Відкритий мікрофон

- ♦ Які були труднощі протягом уроку? Чому? Як їх подолати?
- ♦ Головні результати моєї роботи на уроці — це...
- ♦ Ці знання і вміння я обов'язково використаю...

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

Дата _____

Клас _____

Урок № 6. СЛОВО І КОНТЕКСТ; ЗАЛЕЖНІСТЬ ЗНАЧЕНЬ СЛОВА ВІД КОНТЕКСТУ

Мета: формування в школярів компетентностей комунікативно доцільно й виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях.

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

- **знаннєва складова:** визначає роль і стилістичні можливості вивчених лексичних одиниць, комунікативно доцільно використовує їх у власному мовленні;
- **діяльнісна складова:** дотримується лексичної сполучуваності слів; виявляє й усуває порушення лексичних норм, норм слововживання; висловлює критичне ставлення стосовно вживання українських слів у невластивому їм значенні;
- **ціннісна складова:** виявляє в текстах та обґрунтовує особистісні й загальнолюдські цінності, добираючи і вживаючи потрібні слова.

Перебіг уроку

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ, МЕТИ Й ЗАВДАНЬ УРОКУ

III. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

Робота з підручником

- ▶ Прочитайте в підручнику лінгвістичну довідку. Розкажіть про залежність значень слова від контексту.

Лабораторія юного дослідника

- ▶ Доберіть до поданих словосполучень антоніми, складіть шестеро речень. Визначте пряме й переносне значення слова *чистий*.

Чисте небо, чиста білизна, чисте сумління, чистий погляд, чиста сторінка, чисте повітря, чиста вода, чиста сльоза, чисті руки.

- ▶ З поданими словами складіть і запишіть словосполучення так, щоб вони виступали в прямому й переносному значеннях.

Корінь, срібло, шлях, воїн, зелений, підняти, стріляти, вікно.

Робота з текстом

- ▶ Прочитайте текст. Визначте тему, основну думку. Зробіть висновок про те, чому авторка дібрала саме такий заголовок.

СЛОВО ПРО МАМУ

Я люблю приїжджати додому. І хоч чоловік жартома нагадує, що я є херсонкою вже удвічі довше, ніж мешканкою полтавського краю, та щоразу емоційно сприймаю кожен приїзд до матусі.

Моя мама — дитина війни. І це не лише офіційний статус, записаний у якихось паперах. Це обпалене війною дитинство, бо в сорок першому була лише трирічною дівчинкою; це важке повоєнне життя, бо батько не повернувся до родини, шукаючи примарного щастя десь інде; це доросле рішення дівчинки-підлітка після семирічки піти на ферму, не злякавшись важкої праці. Та з тих важких часів винесла і тверде переконання, що наполегливою працею можна змінити життя на краще, що до людей завжди треба йти з добром, вимріяла-виплекала кращу долю для доньок.

Праця. Вона завжди була і є для мами необхідністю й першоосновою. Працею колись звели новий будинок для нашої родини, працюючі мамині руки пересажували довжелезні гектари колгоспних буряків та городини, жертівність і праця неньки дозволили нам із сестрою отримати вищу освіту. У праці

ненька шукає ліки у часи відчаю й горя. Для мами неробство й ледарство — такий же гріх, як і ті, що визнані церковними канонами, а людина, гідна поваги — тільки та, яка безупинно працює. І хоч важка колгоспна робота забрала здоров'я, та і сьогодні ненька стверджує: «Поки працюю — живу».

Матуся завжди була залюблена у квіти. Пам'ятаю з дитинства квітучі підвіконня, заставлені не типовими калачиками, а вишуканими глоксиніями, примулами чи гіпеаструмами, щоправда іншомовні назви мама замінювала іменами людей, які подарували пагінець тієї квітки. І нині тішать око на маминому підвіконні вишукані орхідеї, ніжні фіалки і все ті ж звабливі глоксинії та яскраві примули, тому щоразу, приїжджаючи додому, дарую маленьку квіткову радість.

Мої діти завжди, ще змалку, люблять приїжджати до бабусі. І я помічала, що вони після таких відвідин стають іншими: добрішими, щирими, справжніми. Бо ж замість вічної зайнятості й надмірної вимогливості батьків безвідмовно діяли методи бабусиної педагогіки: ніяких занудних повчальних сентенцій, натомість безкінечні оповідки про панський сад, про проклятого дуба, про чудні історії з повоєнного дитинства під розлогою яблунею біля старої хати; бувальці про сусідів, чії хати вже стали пустою на нашій вулиці; про те, як «посадили» півмішка картоплі у проваллі, не донісши його з городу у далекій Дігтярині; як ще юною дівчиною упустила бідончика з молоком і сполохала коней, і ті понесли, бо ж задрімала на возі, повертаючись із пасовиська у Вільному; про поїздки до Києва, де любила бувати щороку; і ще, і ще, і ще... І бабусине виховання було, здавалось, від усього: від води зі старого колодязя; від курчати, що заплуталось у спориші; від духмяної суміші запахів любистку, кануперу і флокс; від лелеки, що неполохано походжає на сусідському сінокоші. Навіть від «особливих» страв, які ніколи не будуть такими смачними, як у бабусі: каші гугулі, капусняку, пиріжків із сипцем, білого киселю чи налисників.

Я вдячна мамі за щедроти душі й жертвовність, за те, що її мріями виткана моя доля, за те, що вона береже нас своїми молитвами, щоб ми могли протистояти вітрам, за душевний трепет від сімейних реліквій: намолених ікон, вицвілих від часу світлин, поіржавілої підкови батькового коня, вишитої сорочечки із моїх дитсадівських свят.

І я знову їду додому, усвідомлюючи, яке це щастя — мати таку можливість. Знаю, що, повертаючись до міста, знову відчуватиму провину, бо знов нездійсненим став намір «та ми ж переробимо всю Вашу вічну роботу», що будемо знову «міряти наше життя в телефонних дзвінках». Я їду до мами, бо мене береже молитва нені. Тож многії Вам літа та Божої ласки при кожній миті буття, мамо! (Г. Чух).

Післятекстові завдання

1. Поясніть лексичне значення слів *сентенція*, *налисники*, *гугуля*, *капусняк*. Для їх пояснення зверніться до тлумачного словника або до одного з довідкових видань. Якщо у вас немає друкованого видання, скористайтесь електронним варіантом (режим доступу sum.in.ua)
2. Виділіть у тексті слова, що за своїм стилістичним навантаженням створюють особливе сприйняття тексту. Із чим асоціюється в авторки домівка? Згадайте, чи є у ваших спогадах вишита сорочечка, бабусині страви, квітуче підвіконня?
3. Поясніть правопис слів *духмянний*, *неполохано*, *дівчинки-підлітка*.

V. ПІДСУМОК УРОКУ

- ♦ Головні результати моєї роботи на уроці — це...
- ♦ Які були труднощі протягом уроку? Чому? Як їх подолати?
- ♦ Найкориснішими були такі вправи:...

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ